

KMFN. = Komárom megye földrajzi nevei. MNyTK. 169. sz. Bp., 1985.
SMFN. = Somogy megye földrajzi nevei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.
TMFN. = Tolna megye földrajzi nevei. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.

Irodalom

BOGNÁR 1978 = Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. I. Jászkunság. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS. Kecskemét–Szolnok.

INCZEFI 1960 = INCZEFI GÉZA: Szeged környékének földrajzi nevei. NytudÉrt. 22. sz.

KAKUK 1973 = KAKUK, SUZANNE: Recherches sur l'histoire de la langue osmanli des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX. Bp., Akadémiai Kiadó.

KAKUK 1996 = KAKUK ZSUZSA: A török kor emléke a magyar szókinsben. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23. Bp., Akadémiai Kiadó.

KÁZMÉR 1993 = KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság.

KISS L. 1988 = KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., Akadémiai Kiadó.

VASS 1972 = VASS ELŐD: Törökkoppány 1556. évi első adóösszeírása. In: Levéltári Évkönyv 3. Somogy megye múltjából. Szerk. KANYAR JÓZSEF. Kaposvár.

SZABÓ JÓZSEF

Mesterségnevek a történeti magyarország néhány településének mikrotoponimájában (XIV–XVI. század)

A belterületi helynevek különböző típusai között (város és falurészek nevei, közterületek nevei) szoros összefüggés mutatható ki. A közlekedésre szolgáló közterületek nevei (utcanevek) alakszerkezeti és jelentésszerkezeti egyöntetőségükkel kitűnnek ugyan a többi tulajdonnévfajta közül (J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979 89–90), motivációs lehetőségeik a helységnevekkel vagy a településrésznevekkel megegyezhetnek. A helységnevek és a belterületi helynevek egy részét pl. foglalkozást jelentő közszóra, mint alapra lehet visszavezetni.

Jelen dolgozat kizárólag mesterségnevekre visszamenő középkori német mikrotoponimák bemutatására vállalkozik.

Adataim a következő tájegységeken található városokból származnak: ALFÖLD: –, DÉLVIDÉK: –, DUNÁNTÚL: Sopron (Ödenburg), ERDÉLY: Beszter-

ce (Nösen), Nagyszeben (Hermannstadt), ÉSZAKI-KÖZÉPHEGYSÉG (Északi-hegy-vidék): –, FELVIDÉK: Basin (Bösing), Lőcse

(Leutscheu), Nagyszombat (Tyrnau). Összesen hat város.

A dolgozat rövidítéseinél a FNESZ⁴ és a TESZ rövidítésjegyzékeit vettem figyelembe. Ezekről eltérő rövidítések esetén közlöm az adott mű adatait, majd a saját rövidítéseimet. Tanulmányomban mesterség alatt valamely ipari szakmát, főként a kézművesipar valamely ágát értem (l. Takács Béla: Mesterségek és foglalkozások a Bibliában. Bp., 1993.6.). A mesterségeket a következő csoportosításban elemzem:: agyagcsoport, bőrcsoport, élelmiszer-csoport, fémcsoport (arany – ezüst-csoport), szeszcsoport.

Agyagcsoport

ném. Hafnergasse ma. 'Fazekas utca'

Bazin, 1601: P. Hafnergassen (Schram Ferenc: XVI–XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptiones” gyűjteményében. Bp., 1973–74.).

< ném. Hafner (nyj.) ma. 'fazekas, kályhás' (Halász: NMSZ³ 913.) Vö. 1158: Hafinare szn. 1388.: Haffener Vogtland-i szn. < kfn. havenære, hevenære, -er, hafner, hefner 'Töpfer' (Horst Naumann: Familiennamenbuch. Leipzig, 1989. 128. Továbbiakban: Naumann: FnB.) M: nem ismerjük.

Bőrcsoport

szász E. Risporgasse ném. 'Schusterberggasse' ma. 'Suszterhegy utca'

Nagyszeben, 1441: Risporgasse 1556: Reyßbargas, Rychsbergass, platea Rysper (Rácz Erich: Die siebenbürgisch-sächsischen Strassennamen als Quellen der Kulturgeschichte. Sibiu – Hermannstadt, 1934. 31–32, 78. Továbbiakban: Rácz: Str.)

< szász. E.: Reispørgass kfn.riu berg sp → sb kfn. Riuzē, alt-riuze 'Schuhflicker' (Lexer: Taschenwb.³⁸ 4, 170). M: olyan meredek dombra felvezető utca volt, ahol a foltozó vargák piaci napokon sátraikat felállították (Rácz: Str. 31–32). Mesterségnév.

szász E. Lederergasse ném. 'Lederergasse' ma. 'Timárok utcája'

Nagyszeben, 1592: Hinter der Mauren in der Lederergassen, in der kleiner Lederergassen (Pancratz Arnold: Die Gassennamen Hermannstadts. Hermannstadt, 1935. 26. Továbbiakban: Pancratz: Hermannstadt).

Nagyszombat, 1454: in der Lederergass (Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bp., 1885. 143. Továbbiakban: Fejérpataky: MaVáSzÁ).

< ném. Lederer ma. 'tímár, cserzővarga' (Halász: NMSZ³ 2: 1127) kfn. lēderære 'gerber' (Lexer: Taschenwb.³⁸ 123. M: Nagyszebenben a Ledererloch 1472-ig özsze-kötő utcácska volt a Kleiner Ring és a Reisporgasse között. Ahol a Ledererloch a Kleiner Ring-be torkollott keddi és pénteki napokon azok a szűcsök kínálták áruikat bódéikban, akik a Große és Kleine Lederergasse-ban laktak. (Pancratz: Hermannstadt 25,26.). A nagyszombati adat motivációját nem ismerjük. Vö. – Nagyszeben: 1592 (Szeben széke) ; Nagyszombat: 1454 (Pozsony m.).

Élelmiszercsoport

ném. Fleischergasse, Fleischhackergasse ma. 'Mészárosok utcája'

Löcse, 1472: die halbe Fleischergasz 1580: in der fleischergasz (Kiadta: Bal Jeromos, Förster Jenő és Kaufmann Aurél: Hain Gáspár löcsei krónikája. Löcse, 1910–1913. I–III. 122, 125.).

Nagyszeben, 1462: Fleschergassen (Rácz 29).

Beszterce, 1602: bey fleschergasser Thürli (Rácz. 29–30)

Sopron, 1453: in der Fleischakergassen (Mollay Károly: Első telekkönyv. Sopron, 1993. XXXIV. Továbbiakban: Mollay: ElTk.). 1480: Inn der Fleischer gassenn (Mollay: ElTk.1.) 1502: In der Fleischagker gassenn (uo.37.) 1524: in der fleischagkergassen (uo.60.) 1550: in der Fleischacker gassen (uo. 172). < ném. Fleischer ma. 'mészáros, hentes' (Halász: NMSz³ 1:705), ném. Fleischhacker od. Fleischhauer (österreich. für Fleischer Duden: Rechtschr¹⁶ 140). M: Besztercén a Mészárosok utcája a várofal mellett vezetett. Ebben az utcában volt az a városkapu is, melyet veszély esetén a mészárosok védtek (Rácz. 29–30). Sopronban a hússzékektől az út a Mészárosok utcáján át a Fő térre vezetett. A legtöbb mészáros a Mészárosok utcájában lakott, ők egyúttal marha- és disznókereskedők is voltak (Mollay: ElTk. XXXIV). Vö. – Löcse: 1472, 1580. (Szepes m.): Nagyszeben: 1462. (Szeben széke): Beszterce: 1602.(Beszterce vidéke): Sopron: 1453, 1480, 1502,1524, 1550. (Sopron m.).

Fémcsoport

ném. Schmiedgasse ma. 'Kovácsok utcája'

Sopron, 1400: in der Smygassen (Közli. HÁZI JENŐ: Sopron szabad királyi város története. I.rész I–VII., II. rész I–VI. Sopron 1921–1943 II/1: 145. Továbbiakban: Házi.) 1426: in der Smidgassen (uo. I/5: 36) 1453: in der Smidgassen (uo. I/4: 44) 1477: in der Smidgassenn (uo. II/1: 126) 1503: in der Smidgassenn (uo. II/1: 285) 1524: in der Schmidgassen (uo. II/5: 407) 153: in der Schmidgassen (uo. II/: 235).

< ném. Schmied ma. 'kovács' (Halász: NMSz³ 2: 1710). M: A Kovácsok utcájának neve a várossáemelés (1277) előtti időre utal, amikor Sopron váraljának Kovács szerében fegyverkovácsok laktak (Mollay: ElTk. XXXV).

ném. Sporergasse ma. 'Sarkantyúművesek utcája'

Nagyszombat, 1454: in der Sporergass 1455: in der Sporergasse (Fejérpataky: MaVáSzA. 143–144.).

Nagyszeben, 1507: Sporergaszen 1776: platea calcariorum lat. calcariorum [artiflex] 'Sporenmacher, Sporer' (Rácz. 33) < ném. Sporer ma. 'sarkantyúműves' (Kelemen 2: 561). A 14. századtól kezdve a kovács mesterség egy terméket készítő művesei önállósulnak. Legtöbbje a mű nevére kapta sajátos mesterség nevét (Bogdán István: Mestere volt egykor. Bp., 1984. 179. Továbbiakban: Bogdán: Mest.). M: Nagyszebenben a sarkantyúművesek laktak a Sporergasse-ban (Rácz 33), a nagyszombati hn.motivációját nem ismerjük. Vö. – Nagyszeben: 1507. (Szeben széke): Nagyszombat: 1454,1455. (Pozsony m.).

Arany-, ezüstcsoport

ném. Silbergasse ma. 'Ezüst utca, Ötvös utca'

Sopron, 1498: In der Silbergassen (Mollay: EITk. 31) 1498: In der Sylbergassen (uo.32) 1499: in der Sylbergassen (Mollay Károly: Adalék Sopron régi helyrajzához. Sopron Sz. 1938. 263) 1514: In der Silbergassen (Mollay. EITk. 52.) 1521: In der Silbergassen (uo.58) 1529: in der Silbergass (uo. 78) 1539: In der SYbergassen (uo. 109)

< ném. Silberschmied ma. 'ezüstműves, ötvös' (Halász: NMSz³ 2: 1780). M: 1836-ban a magyar jegyző Silber utca majd még abban az esztendőben Ötvös sőt Eötvös utcának nevezi el. Az utcában csak 1730-tól fogva lehet kimutatni ötvöst: Hüpfel Györgyöt, aki a műhelyét 1760. táján Coriáry János Miklósnak adta át (Csatkai Endre: A soproni utcanevek történetéhez. Sopron Sz. 1937. 64). Mollay Károly szerint az utcában ezüstművesek sohasem voltak (Mollay: EITk. XXXVII). M: nem ismerjük.

Szescsoport

ném. Maltzgasse ma. 'Malátakészítők utcája'

Nagyszombat, 1454: in platea dicta Maltzer gassen 1455: in der Maltzer gassen (Fejérpataky: MaVÁSz. 143, 144).

< ófn, kfn. fn. malz < kfn. ige malzen < késő kfn. fn. melzer (Duden: Etym² 436) < ném. Mälzer 'Brauarbeiter' (Duden: uo.), Malzer ma. 'malátakészítő, malátázó' (Halász: NMSz³ 2: 1287). Vö. malzen = mälzen ma. 'malátáz', Malzer = Mälzer ma. 'malátázó' (uo. 1311). maláta: 1792: 'mesterségesen csíráztatott gabona., főleg árpamag, amelyet elsősorban sör gyártására használnak; Malz' (TESz 2: 829). A sör malátából, komlóból élesztővel és vízzel erjesztés útján készített alkoholtartalmú ital. Az árpából nyernek malátát. l. ném. Malzbier ma. 'malátásör' (Emil Ullischberger: Sörivóknak való. Bp., 1982. 93).

A mesterségnévi alapra visszamenő német belterületi helynevek a 14. század végén jelennek meg adatgyűjteményekben. A 14. században még szórványosan 1–2 adat bukkan fel, a 15–16. században viszont ez a névtípus már igen gyakori. Hat település belterületi névanyagában a következő nyolc mesterségnevet sikerült kimutatnom: fazekas, kovács, malátakészítő, mészáros, ötvös, sarkantyúműves, tímár, varga. Ebből a nyolc mesterségből hetet a 13. század végén, azaz a céhesedés kezdete előtt, vagy jóval korábban már műveltek nálunk. A sarkantyúműves a XIV. század során válik ki a kovács mesterségből. (l. Bogdán István: Mestere volt egykor. Bp., 1984. 179; Kézművesek mestersége. Bp., 1989. 19–20). Valamennyi belterületi névadatom előtagja személynévi alapra is visszavezethető, kivéve ha a név keletkezésével kapcsolatban más helytörténeti körülmények nem játszottak közre. Legelterjedtebb a mészáros mesterségre utaló elnevezés, mely három tájegység négy településén (Beszterce, Lőcse, Nagyszeben, Sopron) fordult elő. Forrásaimban a legkorábbi adatot a XIV. század végéről a kovács mesterségre, míg a legkésőbbit a XVI. századból a fazekas mesterségre találtam. A történeti Magyarország területén a XIV–XVI. század között a német közlekedésre szolgáló közterületek nevében a -gasse névelem egységes és nem váltakozik a -straße névelemmel. Az itt levont következtetéseket további források feltárásával lehet majd bővíteni.

VINCZE LÁSZLÓ